

TARİHE YAKLAŞIMLAR VE TARİH FELSEFESİNİN GELİŞİMİ BAKIMLARINDAN ANTİKÇAĞ YUNAN DÜŞÜNÇESİ VE ARİSTOTELES

Hüseyin Fırat ŞENOL*

ANCIENT GREEK THOUGHT AND ARISTOTLE WITH REGARD TO PERSPECTIVES ON HISTORY AND THE COURSE OF PHILOSOPHY OF HISTORY

Özet

Batı felsefe geleneğinin doğduğu ve geliştiği yer olan Antikçağ Yunan medeniyetinde tarihsel malzemenin ele alınış ve işleniş, şiir, destan, tiyatro/tragedya, hatta felsefe gibi çoğu kez başka unsurlar dolayısıyla olsa da, bu medeniyette felsefe ve tarihin iç içe geçmiş ve birbirini sürekli besleyen iki temel kültür unsuru olduğu söylenebilir. Ne var ki, tarih felsefesinin gelişimi açısından, Antikçağ'dan çok Ortaçağ'daki gelişmelerin, özellikle de Augustinus'un ön plana çıktığı görülür. Bu yazı, 1. Aslında tarihe yönelik felsefeye yaklaşımların da Antikçağ Yunan medeniyetinde filizlendiğine, başka bir söyleyişle, bugün tarih felsefesi başlığı altında tartışılan pek çok sorunun da ilk kez burada gündeme geldiğine işaret edilmesi, 2. Aristoteles'in ölümünden yaklaşık on sekizinci yüzyıl ortalarına dek etkisini sürdüren tarihe yönelik şüpheli hatta yer yer olumsuz yaklaşımların temeli olarak Aristoteles'in gösterilmesindeki

* Anadolu Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Yrd.Doç.Dr., e-mail: hfsehol@anadolu.edu.tr

eleştirilere karşı bazı sorular yöneltmesi için bir denemedir. Bu iki amacın yerine getirilmesi yönlü deneme, Homeros'tan başlanarak Aristoteles'le süren ve sonrasında Vico'ya dek uzanan süreçte tarihe yönelik tutumlara ilişkin bazı düşünürlerden örneklerle sunulacak geniş bir özetle desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Historiē/historia* , historiyografya, tarih felsefesi, felsefe, tarih, Herodotos, Thukydides, Platon, Aristoteles.

Abstract

Although the historical material is taken up and elaborated most indirectly through poetry, epics, theatre/tragedy, and even philosophy in Ancient Greek civilisation- i.e. the place of birth and development of the Western philosophical tradition, it is possible to say that philosophy and history are the two basic elements of Ancient culture which are entwined. However, as regards the development and course of philosophy of history, the developments in the middle ages-especially, via Augustine- seem to take over the ancient era. This essay is an attempt 1. To point out that the philosophical perspectives on history were also born in the Ancient Greek civilisation-in other words, many of the problems debated under the title of philosophy of history emerged within Greek thought, and, 2. To raise questions against the justification given for the thesis that Aristotle is responsible for the sceptical and (sometimes) negative attitude towards history, which lasted until the second half of the eighteenth century. These two attempts will be supported by a rather long summary of the development of the thoughts on history, a process starting from Homer, going on through Aristotle and ending up with Vico.

Keywords: *Historiē/historia* , historiography, philosophy of history, philosophy, history, Herodotus, Thucydides, Plato, Aristotle.

Giriş¹

Batı felsefesini başlatan Antikçağ Yunan medeniyeti, nasıl bir tarih anlayışına sahiptir? Homeros, Hesiodos, Pindaros gibi ozan-düşünürlerin ve He-

1 Bu yazı, *Tarih Felsefesi I* (Editör Doğan Özlem, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2453, 2013) başlıklı ders kitabı içerisinde yer alan iki farklı bölümdeki malzeme temel alınarak, bir varsayım temelinde yeniden işlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Yazar, yazısının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi adına iletilen görüşlerden olabildiğince yararlanmış ve bunun için, hakemlere teşekkür borçludur.

rodotos, Thukydides, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin Antik Yunan medeniyetinde tarih düşüncesinin gelişimine katkıları nelerdir? Tarih felsefesinin gelişim sürecinde tarihe ve tarihçiliğe yönelik olumsuz tutumların kökeninde neden Aristoteles gösterilmektedir? Bu yazıda, bu ve benzeri sorulara, sözü geçen düşünürlerden örneklemeler içeren bir özet içerisinde yanıtlar aranacak; böylelikle tarih felsefesinin kökeninde de Antikçağ Yunan düşün dünyasının bulunduğu bir kez daha göz önüne serilmesiyle, tarih felsefesinin gelişim sürecinin anlatıldığı ve işlendiği yapıtların çoğunda bu disiplinin gelişim sürecinde bir kesinti noktası olarak işaret edilen Aristoteles hakkındaki yorumların geçerliliği sorgulanacaktır.

Böylesi bir anımsatma ve sorgulama işinin yerine getirilmesi için, Antikçağ Yunan dünyasındaki tarih görüşleri özetlenmeden önce, bu medeniyette tarih sözcüğüne karşılık gelen *historianın* (ve onun kökeninde yer alan *historein* eyleminin) geldiği anlamlar ve “tarih felsefesi”nden neyin ya da nelerin anlaşılacağı konularında bellekleri tazelemek yararlı olur.

Antikçağ Yunan düşüncesinin bütününde kendisini gösteren bir zihniyet, felsefeyi, kalıcı ve temel olan, deneyimlere ve algılara bağlı olarak değişmeyen şeyleri araştırmaya yönelik bir etkinlik olarak kabul etmiş ve rastlantısal, tekil olaylara ilişkin bilgi edinmeyi aynı ölçüde önemsememiştir; çünkü bu zihniyet içerisinde hem doğada, hem de insan ve toplumda genel bir düzen varsayımı egemendir. Antikçağ Yunan medeniyetinin düşünce yapısında, *kosmos* ile dile getirilen düzen fikri belirgin biçimde etkilidir ve bu düzenin kalıcı, değişmeyen şeylerinin bilgisinin, deneyim sınırlarını aşan, akıl temelli bir düşünme-yani *theoria*- yoluyla edinildiği anlayışı da yaygındır.

On dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinden Paul Yorck von Wartenburg, bu zihniyetin Herakleitos’tan Aristoteles’e kadar tüm Yunan düşüncesinde varolan hakiki bilgi-yani *episteme* ile sanı bilgisi-yani *doxa* ayırımında kendisini açıkça gösterdiğini ileri sürmüştür.² Wartenburg’un *historianın* verdiği bilgiyle³ sanı bilgisinin eş anlamlı görüldüğünü ortaya koyan bu saptaması, Antikçağ Yunan düşüncesinde *historein* eyleminin anlam içeriğinden söz etmeyi gerektirir. Doğan Özlem’e göre, *historein* eylemi, Yunancanın İyon lehçesinde “bildirme”, “haber alma yoluyla bilgi edinme” anlamında kullanılırken, Attika lehçesinde “görerek, tanık olarak bilme” anlamının yanı sıra, fizikten coğrafyaya, astronomiye, botanik ve zoolojiye, hatta gitgide doğa bilgisini kuşatacak ölçüde geniş bir anlam içeriğine sahip olmuştur.⁴

Bu kadar zengin anlam içeriğine ek olarak, Özlem *historianın* bir anla-

2 Aktaran: Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 8. Baskı, 24, (2004).

3 Bu bilgi türü, yazının ilerleyen kısımlarında, “**historik** bilgi” nitelemesiyle anılacaktır.

4 *A.g.e.*, 21.

mindan daha söz eder, o da (içinde bulunulan an için) açıklanması olanaklı olmayan ve bu bakımdan olağan dışı sayılan doğa olguları hakkında tanıklık bilgisidir.⁵ Bu anlam, Platon'un *Phaidon* diyalogunda, "genel bir açıklamaya sokulamayan, ancak gözlenen, ya da tanık olunan olayların bilgisine verilen isim" anlamında da kullanılmıştır; ⁶ bu kullanım da, *historia* kavramının yalnızca doğa olaylarına, insanın dışında kalan olaylara ilişkin bir anlam taşıdığı izlenimi verir.

Oysa Yunan tarihçiliğinde pek çok ilki başardığına değinilecek olan Herodotos'un, *historia* kavramını insanların ve toplumların başından geçmeleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamına gelecek biçimde kullanma konusuna da bir ilk olduğu belirtilmelidir.⁷ Herodotos'un bu tavrı, onun kendi yazdığı tarih yapıtına, "tanık olunan ve haber alınan şeylerin anlatımı" demek olan *Historias Apodeiksis* adını vermesinde de kendini gösterir.⁸

Thukydides de *historein* eyleminin anlam içeriğine bir katkıda bulunur: Ona göre *historein*, yalnızca geçmişteki olayların aktarımı ve kaydından ibaret değildir, aynı zamanda geçmişte kalan insan-toplum olaylarını değerlendirme ve yorumlama etkinliği olarak da anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, *historein* eylemini gerçekleştiren bir tarihyograf (tarih yazarı), geçmişle olan etkileşimini araştırdığı döneme ilişkin bulduğu her malzemeyle yenileyecek, güçlendirecektir. Bu durumda, *historia* sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı olan 'Historie', 'histoire', 'history' gibi sözcüklerin günümüzdeki anlamlarının Herodotos ve Thukydides'teki kullanımlara dayandığını söylemek olanaklıdır. Bilinen bütün tarihin, "düşüncenin tarihi" olduğunu savunan ⁹ Edward Hallett Carr'ın *Tarih Nedir?* adlı ünlü yapıtında tarih sorusu için ilk yanıtının "Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ve geçmiş arasında bitmez bir diyalog"¹⁰ olduğunu dile getirmesi ve yine Carr'ın: "Tarihçi tarihin bir parçasıdır. Tarihçinin bu geçit alayı içinde kendini bulduğu nokta, onun tarihi görüş açısını belirler"¹¹ sözleri, kökleri Herodotos ve Thukydides'e dek uzanan *historein* kullanımlarının on dokuzuncu yüzyıl ve sonrasındaki tarih anlayışlarına dek uzanan etkilerini göstermesi bakımından, az önce dile getirilen savı destekleyicidir.

5 A.g.e.

6 Platon, "Phaedo", *Plato: Complete Works* içinde, ed. John M. Cooper (Indianapolis: Hackett Publishing Co., 1997), 96a.

7 Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1983), I/1-2.

8 A.g.e. (11b).

9 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 24, (2002).

10 A.g.e., 35.

11 A.g.e., 42.

Tarih felsefesine gelindiğinde ise, tarihin neliğini ve anlamını en genel anlamıyla araştıran ve eldeki tarihsel malzemeye ya da içinde yaşanan koşulların tarihteki etkileriyle ilgilenirken, çeşitli ontolojik ve epistemolojik sorularla 1. Tarihte ilerlemeyi, gelişimi ve değişimi belirleyen yasa ve koşullar olup olmadığını soran ve varsa bu yasa ve koşulları irdeleyen, 2. Tarih yazımının kendisine göre yapılması gereken ilke ve yöntemleri soruşturan ve uygulanan yöntemlerin geçerliliklerini denetleyen, 3. Tarihin başka disiplinlerle olan ilişkilerini açıklayan, 4. Geçmiş yorumlayarak, anlamlandırarak ondan ders çıkarma yetisinin felsefede ortaya çıkardıkları (sonuçları) üzerinden tarih ve felsefeyi birbiriyle ilişkilendiren, 5. Bugünü kavramak açısından geçmişin önemini, tarihin insanın toplumsal-medeni yaşamını anlamadaki önem ve değerini bütün yönleriyle ele alan bir felsefe disiplini, denilebilir.¹²

Şimdi, tarih düşüncesi ve günümüzde tarih felsefesi kapsamında tartışmaya uygun görülen sorunlar Antikçağ Yunan düşünce dünyasında nasıl ifade bulmuşlardır, biçiminde dile getirilebilecek olan sorunun, zamandizinsel bir tarih düşüncesi özeti üzerinden yanıtlanmasına çalışılacaktır. Bu yanıtlama çalışması, Homeros'tan Aristoteles'e kadar uzanan dönemde Antikçağ Yunan düşüncesinde tarihin rolünün ve felsefeyle olan koparılamaz¹³ ilişkisinin kavranması açısından önemlidir.

Efsane Temelli Tarih Anlayışı

Antikçağ Yunan toplumunun tarih düşüncesi, Thomas Cole'a göre, efsaneye dayanan açıklama biçimi ve İyonya bilim anlayışı çerçevesindeki araştırma esası üzerine kurulan empirik bakış açısı olmak üzere, iki temel zihniyetten oluşmaktadır.¹⁴ Antikçağ Yunan medeniyetinde tarih konusunun, diğer pek çok medeniyette olduğu gibi, efsaneler tarafından işlendiği söylenebilir.¹⁵ He-

12 Baki Güçlü vd. (yayına hazırlayanlar), "Tarih Felsefesi" maddesi, *Felsefe Sözlüğü* . (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004), 1391-1392.

13 Antikçağ Yunan düşüncesinde tarih ve felsefenin hem birbirini besleyen, hem de birbirinden beslenen düşünce ürünleri olduğu, bu yazıda, herhangi bir tartışmayı derinleştirmeden kabul edilecek bir varsayımdır. Bu varsayım, Herodotos ve Thukydides'in yer yer felsefi nitelik taşıyan tarih yorumları ve Platon'un-bu yazıda değinildiği biçimiyle- felsefesi için kendi tarihinin sunduğu malzemeden yararlanış biçiminin yanı sıra, şu yorumlara dayanmaktadır: 1. Felsefi düşüncenin ortaya çıkışı da, tarih için yeni bir kullanım alanına işaret eder. 2. Felsefenin başlangıcına-hatta, *arkhe* sorununun ortaya çıkmasına- neden olan, farklılıkların, değişimlerin ve çeşitliliğin ardında yatan şeyi/şeyleri araştırıp bulmak üzere yapılması gereken çalışma yine **tarih** çalışması olmuştur, denilebilir.-Bkz. Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesi II: Felsefe ve Tarih* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 23-22 ,(2004).

14 Thomas Cole, *Democritus and The Sources of Greek Anthropology* (Michigan: The American Philological Association, 1967), 1.

15 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 50.

rodotos'un başlattığı tarihçilik geleneğine kadar, Antikçağ Yunan medeniyetinde tarihle ilişkilendirilerek yorumlanabilecek ve tarih olaylarına ilişkin veri olma özelliği gösteren en geniş malzemenin, Homeros, Hesiodos ve Pindaros gibi ozan-düşünürlerin yapıtlarında bulunduğunu söylemek olanaklıdır. Hatta Yunanlılara göre Homeros ve Hesiodos'un insanlığın ilk çağları için yetkili tarihçiler oldukları da öne sürülmüştür.¹⁶ Homeros'un kendi destanlarında kültüre, toplumun değer ve yaşama biçimlerine yer vermesi, hatta tanrıların, kahramanların, soylu ailelerin soykütüklerini aktarması, tarihçilik açısından önemli veriler olarak yorumlanmaya uygundur.¹⁷

Homeros'un bilinen en büyük yapıtları, *İl iada* ve *Odysseia* adlı iki destanıdır. Bu destanlarda din, kahramanlık ve gelenek ağırlıklı yer tutar. Hesiodos'un *Theogonia* ile İşler ve Günler yapıtlarında da bu konuların ön plana çıktığı görülebilir. Hesiodos, insanın-daha doğrusu insan topluluklarının- zamana bağlı olarak bozulması ve kötüleşmesi yönündeki görüşlerini, "Çağlar Öğretisi" diye anılan bir temellendirmeye açıklamıştır. Hesiodos'un çağlar öğretisinde, altın soylular çağındaki insanlar en mükemmel, altıncı soyun insanları ise en bozulmuş ve en kötü toplumu oluştururlar.¹⁸ Hesiodos'un bu öğretisi, tarihte "kötüye gidiş" fikrinin ilke olarak kabul edilebilirliği açısından, tarih felsefesi kapsamında tartışmaya uygun bir malzeme sunmaktadır.

Pindaros da Homeros ve Hesiodos gibi, Antik Yunan medeniyetinin ozan-düşünürlerindedir. Pindaros'un şiirlerinde ön plana çıkan önemli unsurlardan biri de, tüm boyutlarıyla zamandır.¹⁹ Yine Pindaros'a göre, insanlığın gelecek hakkında kehânette bulunmaları yersiz ve anlamsızdır.²⁰ Tarihsel bir dünyada yaşadığını açıklıkla dile getiren bu ozan-düşünürün gelenek hakkındaki görüşlerinin, Herodotos'un²¹, hatta Platon'un²² yararlandığı ve ilham aldığı görüşler olduğu söylenebilir. Starr'a göre, Pindaros'u, Yunan tarihçiliğinde efsane etkisinden kurtuluşun örneklerinden biri olarak, "bilimsel" tarihi başlattığı ileri sürülen Herodotos için de bir hazırlayıcı -yani bir geçiş dönemi tarihçisi-olarak yorumlamak olanaklıdır.²³

16 Edward Ernest Sikes, *The Anthropology of The Greeks* (London: David Nutt, 1914), 2.

17 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 50.

18 Hesiod, "Works and Days", *Theogony-Works And Days-Testimonia*, ed.ve çev. Glenn W. Most (Cambridge: Harvard University Press [Loeb Classical Library], 2006), fr. 110-125, 126-140, 141-155, 155-170, 175-180, 185-200. (fr., göndermede bulunulan fragman sayılarına işaret etmektedir).

19 Pindar, "Olympian Odes", *Olympian Odes-Pythian Odes* (Bütün Yapıtları, vol.1), ed. Jeffrey Henderson, (Cambridge: Harvard University Press [Loeb Classical Library], 1997), fr. 115.

20 Pindar, "Olympian Odes XII", *a.g.e.*, fr. 129.

21 Herodotos, *Herodot Tarihi*, III/38.

22 Platon, "Gorgias", *a.g.e.*, 484b.

23 Chester G. Starr, "Pindar and The Greek Historical Spirit", *Hermes* (95. Band, 1967), 403.

Efsane temeline dayanmayan, daha doğrusu, Antik Yunan'da felsefenin ortaya çıkmasından ve geleneksel değerlerin kapsamlı bir sorgulamadan geçmesinden sonra ortaya çıkmış tarih anlayışına damga vuran başlıca düşünürler olarak da Herodotos ve Thukydides'i ele almak gerekir. Fakat hemen öncesinde bu iki düşünürün tarih anlayışlarının yolunu açan düşünüş biçiminin nasıl ortaya çıktığına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Bilimsel-Eleştirel Tarihçilik: Herodotos ve Thukydides

Felsefeye dayalı evren anlayışı da, efsaneler ve *kozmogoniler*²⁴ gibi, oluşu açıklarken evrenin oluş tarihini de konu edinir.²⁵ Toplumsal sorunların çözümünde de, sorunu ortaya çıkaranları ve sorunların kaynaklarını araştırma yolunun izlenmesi, geçmişe ilgiyi arttırmış ve sorunları geçmişi göz önüne alarak çözüme girişimleri, insan ve kültür hakkında çeşitli düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁶

İnsanı ve onunla ilgili olarak ahlak, toplum, devlet gibi sorunları felsefenin temel sorunları arasında da kalıcı biçimde konumlandırmış olan Sofistler, W.K.C Guthrie'ye göre, insanın evrimini görmüş, kültüre ve toplumun gelişmesine yönelik ilgileri ve görüşleri olan, bunları ele almada felsefeciler arasında ilk olan düşünürlerdir.²⁷ Dahası, günlük hayatla iç içe olan, şairlerin-başta Theognis'in, Simonides'in ve Pindaros'un- izleyicileri olarak, erdemini öğretilemeyeceği vb. konuları ayrıntılı biçimde ve felsefi düşünme olanakları içerisinde tartışıp geliştirmişlerdir.²⁸

"İnsan her şeyin ölçüsüdür; olanların olduklarının, olmayanların, olmadıklarının" sözünün sahibi Protagoras, tanrıları dışarıda tutup, kültürü oluş

24 Kozmogoni: Antik Yunan dilinde "evren", "düzen" anlamlarına gelen *kosmos* ile, "doğum", "oluşum", "köken" gibi anlamları karşılayan *goneia* sözcüklerinin birleşiminden oluşan, "evrenin kökeni hakkında ortaya atılmış bilimsel kuram ya da efsane temelli açıklama" anlamında kullanılan terim.

25 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 111.

26 A.g.e.

27 W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*. Vol. III (London: Cambridge At The University Press, 1969), 46.

28 Werner Jaeger, *Paideia: The Ideals of Greek Culture-I* (Oxford: Basil Blackwell, 1965), 295-296.

turan her tür değerın üreticisi olarak insana işaret etmiştir. Protagoras'ın bakış açısı, Bıçak'a göre, kül - türdeki değerleri temellendirmek üzere kültürlerin köklerinin araştırılmasına duyulan gereksinime bağlı olarak, tarih düşüncesinde yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasına yol açmıştır.²⁹

M.Ö. 5. yüzyılda tarihçiler, kendi çağlarındaki sorunlara odaklanırken, felsefeciler, sorunlara yaklaşım için farklı bir yola yönelmiştir: S. Toulmin ve J. Goodfield'a göre, Pythagoras ve Parmenides'in etkileriyle felsefenin metafizik yoluna girmesi, doğa bilimlerinin tarihsel görünüşten ziyade kuramsal fizik-matematik yönünde gelişmesine zemin hazırlamıştır.³⁰

Bu dile getirilenler ışığında, şunu ileri sürmek olanaklıdır: Felsefe ve tarihin birbirine paralel gelişimi, iki alandaki düşünürlerin benzer sorunlara farklı tarzda açıklamalar getirmeleri, fakat her iki alanın da birbirini beslemesi ve birbirinden kopuk olmaması, Herodotos ve Thukydides gibi tarihçilerin, daha çözümleyici bir bakış açısıyla, günümüzdeki "bilimsel" tarih anlayışının ilk örneklerini serimlemelerini kolaylaştırmıştır.

Olaylara bakış açısı Herodotos'u Yunan tarihçiliğinde özgün ve ilk kılan unsurlardan biridir. Herodotos, tarih araştırmasında ve aktarımındaki bakış açısını, "Ödevim, bana anlatılan neyse onu vermektir. İnanmaya gelince, hiçbir şey beni buna zorlayamaz ve bunu bütün anlattıklarım için söylüyorum" sözleriyle dile getirir.³¹ Herodotos, bu bakış açısına sadık kalarak, anlattığı konuyla ilgili birbirinden farklı söylentilerin tümünü yapıtına almaya çalışmıştır. Birbirine karşıt düşünceleri görmezden gelmemesi, anlattığı konuyla ilgili yazılı belgeler elde ettiği zaman belgeye bağlı kalarak değerlendirme yapması, bilgisinin yetersiz kaldığı durumda bunu açıkça dile getirmesi, kişisel yorumlarını işin içine kattığında yalnızca beğenilerine ve hayranlıklarına değil de, çirkin ve tuhaf bulduğu olaylara da yer vermesi, Herodotos'un özgün ve öncü kabul edilebilecek diğer yönleridir.

J.B. Bury'ye göre, Herodotos'un eleştirel olarak da nitelenebilecek tavrının geneline yayılan üç temel nitelikten söz etme olanağı vardır: 1. Sıradan, gündelik deneyimler dışında ortaya çıkan tüm insanüstü ya da mucize olaylara şüpheyle yaklaşmış, fakat kehânet ve rüyaları, bu tip olaylar kapsamında görmemiştir; 2. Aynı olaya ilişkin farklı söylentileri ve dayanaklarını karşılaştırırken eleştirel olmasına karşın, Atina geleneğine muhalif olan önyargılı

29 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 113.

30 Stephen Toulmin-June Goodfield, *The Discovery of Time* (New York: Harper and Row, 1965), 40.

31 Herodotos, *Herodot Tarihi*, VII/52.

eğilimden kendisini bütünüyle sıyırmayı başaramamıştır; 3. Doğrudan kaynaklarından, yani birinci elden/ağızdan alınmış her tür bilgiyi, yazılı-sözlü ayırt etmeksizin, ikincil verilerden üstün tutmuştur.³²

Günümüze ulaşan tek eseri *Peloponnesos Savaşı* olan Thukydides de, Herodotos ile birlikte Yunan tarihçiliğinin önemli isimlerinden biridir. Thukydides, Herodotos'tan farklı olarak, gezdiği yerler hakkında pek bilgi vermez; yalnızca Peloponnesos savaşının nedenlerini ayrıntılı biçimde vermekle yetinir. Hatta savaşın nedenlerini, *Peloponnesos Savaşı*'nın 1. kitabının önemli bir kısmını yalnızca Yunan coğrafyasının bu savaşa nasıl sürüklendiğini anlatmaya ayıracak ölçüde detaylı biçimde ele aldığı söylenebilir. Thukydides'e göre savaşın başlıca nedeni, iç huzursuzluk ve şehir devletleri arasında patlak veren kavgalardan kaynaklı göçlere bağlı olarak ortaya çıkan bunalımlardır.³³

Thukydides, ekonomik etkenleri değişimlerin ve iç savaşların nedeni olarak gören belki de ilk tarihçidir. Ekonominin değişimler ve savaşlar üzerindeki etkililiği yönlü savını gerekçelendirmek üzere, Truva savaşı sonrasında müstemleke olayının artmasını araştırmış, bu olayı ekonomik nedenlere bağlamıştır: Thukydides'e göre müstemleke sayısındaki artış, gelirlerin de artmasına, gelir artışı toplum yapısında değişime, siyasette de tiranların (zorbaların) yönetimi ele alarak savaş sanayini geliştirip yayılcı bir tutumu benimsemelerine kadar uzanıp giden olaylara yol açmıştır.³⁴

Thukydides, tarih olaylarını incelerken akılcı bir tutum takınmış, buna bağlı olarak tarih olayları karşısında kuşkucu olunması ve öne sürülen her aktarıma ve delile inanılmaması gerektiğini şu sözleriyle savunmuştur: "Bu insanlar eski zamanların olayları hakkında söylenenleri, hattâ bunlar kendi öz vatanları olsa bile, yine aynı şekilde araştırmadan alıveriyorlar".³⁵

Thukydides'in bu sözlerinde ortaya çıkan şüpheli tavrı, Thompson'a göre onun tarih yazımına, araştırma ve delillerini derleyip denetlerken çağdaşı tarihçilerde rastlanmayan bir karşılaştırma yöntemi geliştirip uygularken de yansımıştır; bu karşılaştırma üslubu da Thukydides'in bir başka özgün yönünü ortaya çıkarır.³⁶ Thukydides de, Herodotos ile benzer biçimde, öncelikle birincil kaynaklara, olayın doğrudan kendisine ilişkin belgelere başvurmayı yeğlemiştir.³⁷ Olayların ardındaki neden ve ilkeleri araştırıp bulma isteği, Thukydides'in, incelediği olaylarda ortaya çıkan sonuçlara, amaçlara ve motiflere odaklanmasına yol açmıştır-bu da Thukydides'in tarihçiliğindeki prag-

32 John B. Bury, *The Ancient Greek Historians* (New York: Dover Publications, 1958), 69-70.

33 Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, çev. Tanju Gökçöl (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1976), I/2 vd.

34 *A.g.e.*, I/12-13.

35 *A.g.e.*, I/20.

36 J.W. Thompson, *A History of Historical Writing* (New York: Mac Millan, 1958), 29.

37 *A.g.e.*, 30.

matik yöne işaret etmektedir.³⁸

Robin George Collingwood, Yunan tarihçiliğinin Thukydides ile birlikte hemen hemen tüm özelliklerini kazandığı düşüncesindedir ve ona göre bu temel özellikler şunlardır: 1. Geçmiş anlamak ve yorumlamak isteyen tarihçinin, işe sorunlarla başlayarak, bilimsel olması gerektiği düşüncesi oluşmuştur; 2. Geçmişte insanların yaptıkları hakkında sorular sorulmaya başlanmıştır; 3. Tarihçi için akılcılık özelliğinin kaçınılmazlığı ve zorunluluğu vurgulanırken, tarihçinin ele aldığı soru ve sorunları bazı temellere oturtması ve kanıtlara başvurması, onun vazgeçilmez özellikleri arasında yer almıştır; 4. Tarih çalışmasının yapılmasında, insanın geçmişteki yapıp etmelerini tespit edip kendini açığa vurması yahut kendini başkalarına anlatmasıyla insanın varoluş özelliklerini dile getirme, temel kaygı olarak değerlendirilmiştir.³⁹ Bu özelliklerden 1., 2. ve 4. maddelerde belirtilenler Herodotos'ta, 3. maddede dile getirilenler ise önemli ölçüde Thukydides'te kendisini göstermiştir.⁴⁰

Antikçağ Yunan düşüncesinin en parlak ve verimli kabul edilen dönemine bir ışık tutacak olması bakımından, bu medeniyetteki tarih anlayışlarına ilişkin özetin Platon ile sürdürülmesi uygun olacaktır. Sistem filozoflarının ilki kabul edilen, Alfred North Whitehead'in bütün Avrupa felsefe geleneğini kendisine düşülen dipnotlardan ibaret gördüğü⁴¹ Platon'un tarihi nasıl yorumladığını ve tarihten nasıl yararlandığını görmek, Antikçağ Yunan düşüncesinde felsefe ve tarih arasındaki karşılıklı ilişkinin nasıl güçlü kurulduğu konusunda en açık ipuçlarını içerdiğinden, tarih felsefesinin gelişiminde Aristoteles'e yöneltilen eleştirilerin haklılığını sorgulamanın ne denli yerinde bir tutum olduğuna işaret etmenin yolunu açacaktır.

Platon ve Tarih

Platon, Guthrie'nin de belirttiği gibi, hocası Sokrates'in Sofistlerle mücadelesini devam ettirerek *Polis*'i-yani Atina devletini- sonuna kadar savunmuştur.⁴² Düzenin iyileştirilerek korunması yönlü seçimi, Platon'un ömrü boyunca din, siyaset, kültür gibi sorunlarla uğraşmasına yol açmış, bu sorunlara önerdiği çözümleri temellendirirken de, felsefeyi ön planda tutmakla birlikte, malzemesini tarihten derlemiştir.⁴³

38 A.g.e.

39 Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2010), 65-67.

40 A.g.e., 67.

41 Alfred N. Whitehead, *Process and Reality: An Essay In Cosmology*, ed. David Ray Griffin, Donald W. Sherburne (New York: The Free Press, 1978), 39.

42 William Keith C. Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Cevzici (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1988), 103.

43 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 139.

Platon'un tarih anlayışında da önemli bir yeri olan ruh, hem ilk yaratılan varlıklardan biridir, hem de tüm değişim ve dönüşümlerin başlıca nedenidir.⁴⁴ Ruh, bütün eylemlerin, iyi ve kötü olarak nitelenen her şeyin ardındaki nedendir, yani insanların tüm eylemleri aslında ruhun etkinlikleridir.⁴⁵ Bu bakımdan ruh, tarihin de itici gücüdür ve ister doğa, ister kültür tarihinden söz ediliyor olsun, her ikisine ait malzemenin ortaya çıkmasının da ardında ruhun olduğu söylenebilir.

Platon'un ruha yüklediği temel özellikler, ölümsüzlük, maddesizlik ve görünmezlik olarak sayılabilir.⁴⁶ Aynı zamanda ruh, tutku, cesaret ve akıl olmak üzere üç ana bileşene sahip bir yapıdır; hatta ruhun söz konusu bölümlerinin toplumlarda görünümüne rastlama olanağı da vardır. Platon bu görünüm için şu örnekleri vermiştir: İnsanın zevk ve haz arama eğiliminin temelindeki tutkular Fenikelilere, şan ve şöhrete kavuşma isteğini karşılamak için saldırıganlık kuzeydeki yabancılara ve nihayet, bilgelik-doğruluk gibi kalıcı şeyler peşinde olan akıl da Yunanlılara verilmiştir.⁴⁷

Ruhun bölümlerinin farklı toplumlarda farklı düzeylerde ortaya çıkması, tarihte bir çeşitliliği kaçınılmaz kılmaktadır. Platon, bu çeşitliliğin nedeni olarak yine insan ve toplumların değişik ruhlara sahip oluşlarını göstermektedir. Öyleyse ruhun, iyileşmeden sorumlu olduğu ölçüde, toplumdaki bozulmadan da aynı ölçüde sorumlu olduğu ileri sürülebilir. Bu durumda, Bıçak'a göre, tarih olaylarının tümünü, ruhun çeşitli biçimlerde ortaya çıkarak kendini gerçekleştirmesi diye yorumlamamız olanaklı olur.⁴⁸

Platon'a göre insanın mutlu yaşaması, 1. Ruhun bölümleri arasında, 2. Devlette ve kurumlarında düzen ve uyumun olmasına bağlıdır. Bu iki unsurda ortaya çıkan düzensizlik ve uyumsuzluklara tarihten derlediği, sıkı bir eleştiri ve sorgu süzgecinden geçirdiği malzemeyle açıklama getirme girişiminin, yani geçmişini önemseyerek tarih olaylarını efsanelerden ayıklamasının, Platon'u toplumsal tarih anlayışına yönelttiğini söylemek de mümkündür.⁴⁹

Ruhun tarihte bozulmaya da, ilerlemeye de neden olduğu yönlü görüşü, Platon'un, tarihte bir ilerlemenin olup olmadığı, insanın kökeninin ve tarihteki amacının ne olduğu ya da olması gerektiği gibi soruları da sormasını gerektirmiş, bu sorulara verdiği yanıtlar da Platon'un tarih metafiziği⁵⁰ yapmasının

44 Platon, "Laws", a.g.e., 892a.

45 A.g.e., 904a.

46 Platon, "Phaedo", a.g.e. , 78b-79b; "Republic", a.g.e., 435e-444e.

47 Platon, "Republic", a.g.e. , 435e.

48 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 174.

49 A.g.e., 175-176.

50 Tarih metafiziği, temelde, insanı bütünlüklü bir yapı olarak ele alıp tarih bağlamında ortaya koyan düşünce tarzıdır. Tarih metafizikleri, evreni kavramada ve açıklamada ortaya çıkan sorunlara çözüm getirmeyi ya da yeni bir evren kavrayışı geliştirmeyi hedefleyen düşünce ürünleri olarak, evren kavrayışında içerilen tüm soruları da

yolunu açmıştır. Platon'un tarih metafiziğinin temelinde de "belirleyici ilke", "insanın kökeni", "insanın amacı" ve "tarihte ilerleme olup olmadığı" sorularına felsefeye temellendirilmiş yanıtlar bulma arayışının yattığı ileri sürülebilir.⁵¹

Platon, *Timaios*, *Kritias* ve *Devlet Adamı* diyaloglarında, kendi yaşadığı dönemin insanlarını, bir felâket sonrasında yaşama tutunmayı başarabilen kişilerin ardılları/torunları olarak nitelemiş, felâket gelmeden önceki medeniyetin ya da düzenin felâketle yok olması sonrasında sağ kalanların yaşamlarını sürdürmek için gerekli tüm şeyleri adım adım fakat bir hayli zahmete katlanarak elde ettiğini savunmuştur. Bu savunmaya uygun bir örnek, *Timaios* ve *Kritias* diyaloglarında geçen "Atlantis" efsanesi olabilir.⁵² Platon'un yapıtlarından sunulan bu örnekler temelinde, onun kültürü ve tarihi ilerlemeci bir tarzda yorumlayıp yorumlamadığı sorusunu sormak olanaklı olsa da⁵³, bu, Platon'u ilerlemeci bir tarih düşünürü olarak konumlamayı haklı çıkarmak için yeterli değildir.

Platon'un tarihi yorumlayış üslubu, tarihçilik ve tarih yazımı açılarından bakıldığında, *Timaios*, *Kritias* ve *Yasalar* gibi yapıtlarında, *Devlet* ve *Devlet Adamı* gibi daha genç olduğu zamana ait yapıtlarına kıyasla farklıdır.⁵⁴ *Timaios*, *Kritias* ve *Yasalar*'da yalnızca "bozulma" ilkesinin tarihin geneline yayılmasıyla kalınmamış, insanla ilgili daha önceki yapıtlarda gündeme gelmemiş başka somut unsurlar da ortaya çıkar ve bu tarih sorunu, enine boyuna incelenmiştir.⁵⁵ Fakat bu incelemeyi daha çok felsefeye kaygılar yönlendirdiğinden, Platon'u bir tarihçi olarak görmek de uygun değildir; çünkü tarih sorununu enine boyuna irdelediği söz konusu yapıtlarında bile, Platon, tek tek tarih olaylarının detayına-gerekli görmedikçe-girmemiştir.⁵⁶ Platon, düşüncesinde gitgide daha baskın olarak belirecek biçimde, geçmişi, insanlığın kendini gerçekleştirdiği bir alan, anlamlı bir bütünlük olarak değerlendirmiştir, denilebilir.⁵⁷

yanıtlama çabasıdır.

51 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 204.

52 Platon, "Timaeus", a.g.e. , 22b-25d;"Critias" a.g.e., 109b-110d.

53 Bıçak, *Tarih Düşüncesi II*, 197.

54 A.g.e., 206.

55 John Gunnell, *Political Philosophy and Time* (Connecticut: Wesleyan University Press, 1968), 173-174.

56 A.g.e., 174.

57 A.g.e.

Aristoteles ve Sonrası: Tarihe İlişkin Tutumlar

Aristoteles'e gelindiğinde, onun, bu yazının giriş kısmında anlam içeriklerine değinilen *historianın theoria*'ya karşıt olarak konumlanması konusunda, Platon'dan daha açık bir söyleme sahip olduğunu söylemek olanaklıdır. Aristoteles, bilgi alanlarını şöyle sınıflandırır: 1. Teorik bilgi, 2. Pratik bilgi, 3. *Poietik* bilgi. Bunlardan ilkini, bilgiyi başka bir şeyi amacı değil de, başlı başına kendisi için bir amaç olarak gören fizik, matematik ve metafizik gibi disiplinler oluşturur.⁵⁸ İkincisi kapsamına etik, politika, ekonomi gibi insan yaşamındaki eylemlerle ilişkili, iyinin nasıl elde edilebileceğini araştıran disiplinler girer.⁵⁹ Son olarak, *poietik* bilimler, anlamca bilimlerin karşısına konulmuş olan güzel sanatları, yani insan ürünü şeyleri kapsar-yani bilgiyi bilgi olarak değil, güzel şeyler yapmak için bir araç olarak görür ve kullanır. *Poietik* bilgi alanına tragedya, müzik, resim, heykel gibi sanatlar girer.⁶⁰

Aristoteles, bu bilgi alanları sınıflaması çerçevesinde, Herodotos ve Thuky - dides'in kazandırdığı anlamları taşıyan *hīstoria*"yı (ve kökenindeki eylem olan *historein*) "*historiografya*" (tarih yazımı) olarak adlandırmış ve bu disiplini *Peri Poietikes* (Şiir Sanatı Üzerine) adlı yapıtında bir edebiyat türü olarak şiirin altında sınıflamıştır; çünkü Aristoteles'e göre şiir sanatı hayal gücü (*phantasia*) yoluyla bile olsa bir genelliği hedefler, oysa tarih yazıcılığı bireysel, rastlantısal olayları edebî bir dille aktarırken böyle bir genelliği hiçbir zaman yakalayamaz ve bu da, felsefenin peşinde olduğu genellik ile tarih yazımının yalnızca rastlantısalı yakalayabilmesi arasında giderilemez biçimde bir karşıtlık oluşturur.⁶¹

Aristoteles'te en yetkin ve açık ifadesini bulduğu ileri sürülen *theoria-historia*-ya da felsefe-tarih karşıtlığı, Antikçağ Roma medeniyetinde de aynen korunmuş, olayları kaydetmek için yıllıklar tutma (*Annales*) ve tarih yazıcılığı arasında yalnızca edebî ölçütler temelinde ayırım yapılmıştır.⁶² Bu ayırma göre yıllık yazarları, Osmanlı'daki vak'ânüvisler gibi memurken, tarih yazıcıları, Cicero'nun ifadesiyle "insanlar için geçmişten dersler çıkaran" edebiyatçılardır. ⁶³ Hatta, ilk tarih felsefesi denemesini gerçekleştirdiği ileri sürülen Augustinus bile, kendi bilgi alanları sınıflamasında, tarihi bugün kabul edildiği biçimiyle bir bilim olarak konumlamamış, tarih yazımına ancak gramerin (dilbilgisi) yanında yer ayırmıştır.⁶⁴ Dolayısıyla bu yazıda Aristoteles sonrası tarihe iliş

58 William D. Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan vd. (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2002), 83.

59 *A.g.e.*, 220.

60 *A.g.e.*, 319.

61 Aristoteles, *Poietika* (Şiir Sanatı Üzerine), çev. Nazile Kalaycı (Ankara: Bilim ve Sanat, 2005), (1451b1-15).

62 Özlem, *Tarih Felsefesi*, 25.

63 *A.g.e.*

64 *A.g.e.*, 36.

kin tutumlar denildiğinde, tarihin ontolojik konumundan çok, epistemolojik konumu-yani bilgi verip vermemesi yahut bilimsel değere sahip olup olmaması-kastedilecektir.

Aristoteles'ten sonra, özellikle Ortaçağ'da ve daha çok Hıristiyanlığın etkisiyle, tarih olaylarını bütünlüğünde görme ve bu olaylara anlam(lar) yükleme çabasının az önce anılan Augustinus'ta teolojik-felsefi bir yaklaşımda ifade bulduğuna, Ortaçağ'ın sonlarına doğru ise İslam dünyasında İbn Haldun'un tarih ve topluma ilişkin çözümlerleriyle tarih felsefesinin öncüsü olduğuna tanık olmak olanaklıdır. Bu iki düşünür, genellikle tarihe yönelik "olumsuz" yaklaşımlar konusunda bir istisna kabul edilirler*çünkü her ikisi de tarihe* ontolojik ve epistemolojik bakış açılarının kapılarını aralamış, buldukları çağı aşan çözümler ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Fakat, özellikle Rönesans ve sonrasında, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Voltaire'in etkisiyle "tarih felsefesi" adının açıkça kullanılmasına kadarki zaman diliminde, *theoria* ile *historia*'yı birbirine karşıt olarak konumlayan zihniyetin egemen olduğunu söylemek olanaklıdır. Bu ayırım tüm düşünürlerde aynı katılıkla ortaya çıkmamıştır, hatta tarihin ontolojik ve epistemolojik zeminde ele alınmaya uygun bir düşünce ürünü olduğunun ve felsefe zemininde incelenebileceğinin anlaşılmasına dek geçen süreçte, düşünürler tarihi farklı zeminlerde ele almayı da denemişlerdir. Bu konuda özellikle Niccolo Macchiavelli ve Hugo Grotius'un yaklaşımları iyi birer örnek oluşturur.

Macchiavelli, tarih yazıcılığının "devletler arasındaki düşmanlık ve ikiliklerin nedenleri"ni siyasi açıdan araştırması gerektiğini savunmuştur.⁶⁵ Macchiavelli'ye göre olayları gerçek nedenleriyle anlatan böyle bir siyasi tarih yazımı, her şeyden önce geçmişini doğru olarak bilmeye şiddetle gereksinim duyan devlet yöneticilerine pragmatik bir hizmet sunacaktır.⁶⁶ Macchiavelli'nin bu görüşleriyle siyasi tarihin kurucusu olduğu söylenebilir.⁶⁷ Hugo Grotius'un *Savaş ve Barış Hukuku Üzerine (De Iure Belli et Pacis)* adlı yapıtında yaptığı ayırma göre ise, doğal hukuk, aklın bir buyruğu ve insan doğasının özü olarak, tarihteki değişimlerle birlikte değişmez, felsefe aracılığıyla kavranabilir ve her türlü pozitif hukuktan önce ve üstündür; oysa pozitif hukuk, insanın kendisi tarafından tarihsel süreç içinde herhangi bir neden veya nedenlere bağlı olarak kurulmuş bir hukuktur ve bu hukuku kavramak, ancak tarihsel zeminde, onun konulduğu yerin, zamanın ve durumun koşullarını bilmekle olanaklı olur.⁶⁸

On altıncı yüzyılda gelişen ve Galileo Galilei, Nicolaus Copernicus gibi düşünürlerin yapıtlarında ifade bulan, etkilerine somut yaşamda rastlanan bilim

65 Özlem, *Tarih Felsefesi*, 47.

66 A.g.e.

67 A.g.e.

68 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 16. Baskı, 187, 2005).

ürünleriyle de Avrupa bilimsel düşüncesinde yerini iyice sağlamlaştırmış matematik- fiziğin, Avrupa anakarasında akılcılığı (rationalism), Britanya'da ise deneyimciliği (empiricism) besleyen güçlü bir dayanak noktası oluşturduğu ileri sürülebilir. Kant'a kadar sürecek yaklaşık 150-200 yıllık bir dönemde Batı Avrupa felsefesinin iki ana geleneğinin de-ciddi görüş ayrılıklarına karşın-bilgi edinmenin temeline insan yetilerini koymaları bakımından, Rönesans'taki yeni ve otoriteden kurtulma hedefine işaret eden düşünce yapısını devam ettirdikleri söylenebilir. Bu iki akımın diğer ortak yönü de, tarih ve tarih-yazıcılığı söz konusu olduğunda, Antikçağ Yunan düşüncesinde yerleştiği ve Ortaçağ'da Augustinus'un tanrıbilimsel denemesine karşın aşlamadığı ileri sürülen theoria-historia karşıtlığını devam ettirmeleridir. Bu anlayışa ilk açık itiraz Giambattista Vico'dan gelecektir, fakat onun da itirazı yaşadığı çağdaki düşünce çevrelerinde beklenen yankıyı uyandırmayacaktır. Çünkü Vico'nun başyapıtı *Yeni Bilim*'i yayınladığı dönemde Avrupada hâlâ matematik-fiziğin, felsefede de akılcılığın (daha çok, Descartesçiliğin) etkisinin sürdüğü bir düşünsel iklim söz konusudur. Şimdi sözü edilen bu iki ana akım düşünce nin-yani deneyimciliğin ve akılcılığın- bazı temsilcilerinin tarih hakkındaki görüşlerine değinilecektir.

Rönesans'ı on yedinci yüzyıla-yani akıl ve matematik çağına- bağlayan süreçte deneyime dayalı doğabilimi zihniyetinin önemli biçimlendiricileri olarak Francis Bacon'a ve Thomas Hobbes'a işaret etmek olanaklıdır. Bu iki düşünürün ortak yönü, bilgi edinme etkinliğinde insanın işe deneyimlerden başlaması gerekliliğini ön plana çıkarmalarıdır. Tarihe ilişkin düşünceleri konusunda da bu iki düşünür, birbirine benzer bir tutum içerisinde görülebilir: Bacon, "insan tını"nin, algılanan olgularla ilişki sırasında hep etkin durumda olan, 1. Akıl (*ratio*), 2. Hayal gücü (*phantasia*) ve 3. Anımsama (*memoria*) olmak üzere üç temel yetisinden söz eder ve insanın felsefe, şiir ve tarih etkinliklerini bu üç yetiyle eşleştirir: buna göre felsefe akla, şiir hayal gücüne ve geçmişte olup bitenler-yani tarih, anımsamaya dayanır.⁶⁹ Felsefe, olguları oldukları gibi ve zorunluluk kipi içinde görmeye çalışırken, hayal gücü serbestçe işler, anımsama da olguların yeniden akla getirilmesine katkıda bulunur. Ne var ki, Bacon, zorunluluk fikrini evrenin bütününe taşıma hakkını tek başına akla tanımaz; çünkü akıl, zorunluluğu ancak algılama ve anımsama yoluyla önümüzde duran olgular arasında arayabilmektedir. Bacon, bunun yerine, Aristoteles'te salt akli temel aldığı savunduğu "bilim" in temelinedeney bilgisi olarak *historia*'yı koyar.⁷⁰ Bacon'a göre "bilim", salt akıl temelindeki düşünmeyle varlığa yönelme yerine, "historik veriler" in, olguların, planlı ve düzenli bir inceleme-

69 Özlem, *Tarih Felsefesi*, 49.

70 *A.g.e.*, 50.

sini gerektiren bir etkinliktir.⁷¹ Bu görüşleriyle, Bacon, *historia* ile *empeiriadan* aynı şeyi anlayınca, bu kavramın (ve kökeninde yer alan *historein* eyleminin) Herodotos'tan önceki anlam ve kullanımına geri dönmüş; fakat diğer yandan, Yeniçağ'daki "bilim" (*scientia*) kavrayışının ilk temellendiricisi olmuş olur.⁷² *Historia civilis* ile işaret edilen olaylar yığını-yani siyasal, toplumsal, kültürel tarihin olguları, Bacon'da düzenlilikten uzak, rastlantısal ve bireysel olgular olarak yorumlanmış ve böyle olgulardan yasaların elde edilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Böylelikle Bacon, bir yandan "bilim" kavrayışında Antikçağ ve Ortaçağ düşüncesini karşısına alırken, diğer yandan insan-toplum olaylarının bilgisi anlamına gelen *historia*'yı (*historia civilis*) bilimsel bilgi sınıfından çıkarmış olur, yani *theoria-historia* karşıtlığını kendi bilim anlayışına taşımış olur.

Thomas Hobbes da, Bacon ile benzer biçimde *historik* bilgiyi "doğanın etkileri (effects of nature)" hakkındaki deneyim bilgisi ile "insanın toplu yaşam içindeki istençli eylemleri (voluntary actions of men in commonwealth)" hakkındaki deneyim bilgisi olarak ikiye ayırmıştır. İkinci anlamıyla *historik* bilgi-yani *historia civilis*, Hobbes'a göre de düzenli olgular içermeyen, *theoria* etkinliğine uygun olmayan, yalnızca ahlâk ve eğitim açısından dersler çıkarılmak üzere tarih yazıcıları tarafından yönelinmiş düzensiz malzeme yığını olmaktan öteye geçmez.⁷³ Daha yetkin temsilcilerini on yedinci yüzyılın sonlarında John Locke, on sekizinci yüzyılda da George Berkeley ve David Hume ile bulacak olan Britanya deneyimciliği için Bacon ve Hobbes'un seçilme nedeni, tarihe yönelik yaklaşımlarındaki ortaklıktır. Hatta bu zihniyet, on yedinci yüzyılda ve sonrasında Avrupa'yı etkisi altına alan akılcılıkla da ortak yönler taşır (Oysa Hume, tarih konusundaki görüşleriyle, "tarih felsefesi" teriminin isim babası olan Voltaire'in esin kaynağı olacaktır).

Akılcılık o denli etkili olmuş bir düşünce akımıdır ki, Avrupa'da 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın ilk yarısının sonuna (1850'lere) uzanan zaman dilimi, çoğu felsefe tarihçisine, "Akıl Çağı" olarak adlandırılmıştır.⁷⁴ Bu akımın ve modern felsefenin en önemli temsilcilerinden olan René Descartes'in şu sözleri, onun toplumsal, siyasal ve kültürel tarih-yani *historia civilis* -konusunda Bacon ve Hobbes ile ne kadar benzeştiğinin anlaşılmasına yardımcı olur:

...Kendi gelenek ve göreneklerimiz hakkında daha sağlam bir yargıya varmak ve hiçbir şey görmeyenlerin yaptığı gibi, modalarımızın tersi olan

71 A.g.e.

72 A.g.e.

73 Hennig'den akt. Özlem, *Tarih Felsefesi*, 51.

74 Ahmet Cevizci (haz.), *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005), 59.

her şeyin gülünç ve akla aykırı olduğunu sanmamak için, başka ulusların âdetleri ve ahlâkı hakkında bazı şeyler bilmekte yarar vardır. Fakat, insan seyahatlere çok zaman harcıyınca, sonunda kendi ülkesine yabancı olur; ve geçmiş yüzyıllarda yapılan şeylere fazla merak gösterince, kendi yüzyılında olup bitenlerden pek bilgisiz kalır...⁷⁵

Descartes için her “tarihsel haber” kuşku götürür, çünkü *historik* bilgi, “seçilmiş” tarihsel olayların bilgisidir. Böyle bir seçimde tarihçinin öznel ilgileri kadar bilgi ve malzeme eksikliğinin de payı vardır. Bu yüzden Descartes için *historia*’nın değeri, geçmiş yüzyıllarda kalmış “büyük adamlarla konuşmamızı sağlaması”nda ve geçmişin olaylarından ders çıkarılacak düşüncelerin elde edilmesinden öte değildir.⁷⁶

On yedinci yüzyılın tipik akılcı filozoflarından biri de, aynı zamanda matematik ve diğer bilim alanlarında da çalışmış ve yapıtlar üretmiş olan Gottfried Wilhelm Leibniz’dir. Leibniz’e göre akıl temelli (*rational*) bilmenin yanında *historik* bilme de vardır. *Historia* tekil önermelerden yola çıkar, bu tekil önermeler de gözleme ilişkindirler ve bunlardan tümevarım (induction) yoluyla tümel önermelere geçilir. *Historia* ile *observatio* (gözlem), tam da bu bağlamda Leibniz’in eş anlamlı kabul ettiği terimlerdir. Böyle bir eş anlamlılık, Leibniz’in *historik* bilme ile Bacon ve Hobbes’un bilimden anladıkları şeyi anladığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Oysa Leibniz, tipik bir on yedinci yüzyıl düşünürü olarak, akıl temelli bilmeyi *historik* bilmeden üstün tutar ve akılsal bilmenin kendi doğrusunu varlığın kendisinde (*essentia*), *historik* bilmeninse doğrusunu varlığın görünümünde, yani varoluşta (*existentia*) bulunduğunu savunur. Bu anlayışa göre varlığın kendisi hakkında bilgi edinmenin biricik aracı akıldır ve asıl varlık bilgisi, yani zorunlu olanın bilgisi, akıl temelli bilgidir. Yine bu anlayışa göre, *historik* bilgi de varoluştaki olguların bilinmesi ya da olumsal (contingent) alanın bilgisidir.⁷⁷ Böylelikle Leibniz, tarih bilgisini mantıksal açıdan olasılık kavramı çerçevesinde değerlendirmeye uygun bir konuma indirgemiş olur.⁷⁸ Leibniz, tüm bu nitelikleri yanında, genel olarak on yedinci yüzyıl filozoflarının fazlaca önemsemediği Bollandistlerden⁷⁹ et-

75 René Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. Kemal Sahir Sel, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994), 11.

76 Özlem, *Tarih Felsefesi*, 52.

77 A.g.e.

78 A.g.e., 55-56.

79 Bollandistler, on yedinci yüzyılda ortaya çıkmış Descartesçi bir tarih yazımı okuludur. Kaynaklar sorununda ve rivâyetlerin gelişme biçimindeki bütün abartılı öğeleri dışarıda bırakarak ve kendi zamanlarına dek kimsenin inmediği ölçüde derine inerek, azizlerin yaşamlarını eleştirel bir bakış açısı temelinde yeniden

kilenen başlıca filozof olmasıyla da tarih felsefesi açısından dikkate alınabilecek bir düşünür profili çizmiştir.⁸⁰ Leibniz, Bollandist okulun etkileriyle, tarih bilgisinin yeni yöntemlerini önemli sonuçlar olarak felsefe tarihine uygulamıştır.⁸¹ Felsefe tarihi konusunda başlı başına bir yapıt yazmamış olmasına karşın, Antikçağ ve Ortaçağ'ın felsefesine ilişkin bilgileri Leibniz'in yapıtlarının hemen her yanına yerleştirilmiş bulmak olanaklıdır.⁸² Hatta, "her zaman bilinmiş olan değişmez doğrulukların korunup geliştirilerek yeni ilerlemenin sağlandığı sürekli bir tarihsel gelenek" biçiminde anlaşılan felsefe anlayışının da kaynağının Leibniz olduğu ileri sürülebilir.⁸³

On altıncı ve on yedinci yüzyılları, bir yandan doğabilimini merkeze alan bilgi kuramı, öte yandan akılcı felsefe anlayışı tarafından, bizim bugün anladığımız ve kullandığımız anlamıyla historia'ya karşı olumsuz tutuma sahip yüzyıllar olarak değerlendirmek, yukarıda söylenenler göz önüne alındığında, uygun olacaktır.

Voltaire'in tarihe felsefenin penceresinden bakmayı önererek "tarih felsefi"nin önünü açmasına kadar geçen süreçte en önemli ara kesiti, onunla aynı yüzyılda kaleme alıp yayınladığı *Yeni Bilim* adlı yapıtıyla tarih felsefesinin öncüsü-kurucusu gibi nitelendirmelerle (ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Alman İdealizmi dolayısıyla) anılan Vico oluşturur. Vico, Aristoteles ve Ortaçağ sonrasında Yeniçağ Avrupası'nda oluşan matematik-fizik temelli bilim zihniyetine meydan okuması bakımından, tarih felsefesinin gelişim sürecinde, görüşleri yukarıda özetlenen modern düşünürlerden önemli ölçüde ayrılır. Vico'ya göre insan ancak kendisinin neden olduğu ve yaptığı şeyi doğru ve temelli olarak bilebilir. "Kuşkunun muazzam okyanusu" ortasındaki "biricik ve küçücük ada", Vico'ya göre, "toplumsal-sivil dünya"dan başkası değildir çünkü insan ayaklarını ancak bu ada üzerinde sağlamca yere basabilir. Üstelik Vico, bu sonuca varırken Descartes'in kullandığı yöntemli şüpheyi kullanmıştır. Böylelikle, *Yeni Bilim*'de doğruluğun bilgisi için tek sağlam kalkış noktası, *verum* ile *factum* 'un- yani doğruluk ile olgunun- birbirlerine geçtiği "toplumsal-sivil dünya"nın bizzat kendisi olmuştur.⁸⁴ Doğal dünyayı Tanrı yarattığı için, bu dünyayı ancak O tam olarak bilebilir; halbuki bilim, doğal dünya

yazmayı denemişlerdir. Bir rivayeti bize ulaştıran aracının çarpıtması olasılığını gözden kaçırmadan, onu çözümlenme ve böylelikle onu ya olduğu gibi doğru kabul etme ya da yanlışlığı kanısına vararak reddetme arasındaki ikilemden kurtulma anlayışını da Bollandistlere borçlu olduğumuz söylenebilir- Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 108.

80 A.g.e., 109.

81 A.g.e.

82 A.g.e.

83 A.g.e.

84 Karl Löwith, "Vico", *Tarih Felsefesi* içinde, çev. Doğan Özlem (İstanbul: İnkılâp, 8. Baskı, 2004), 266-267; Patrick Gardiner (editor), *Theories of History* (USA: The Free Press of Glencoe, 1962), 10.

dan daha iyi tanıyabileceğimiz-çünkü yapan bizleriz- “toplumlar dünyası”nı hep ihmal edegelmiştir. Bu yüzden yeni bilim bir felsefedir, aynı zamanda bir insanlık tarihidir ve olanaklıdır.⁸⁵ Vico, daha sonra Hegel’in yapacağı gibi, kuramsal doğruluk ile insâni-pratik alanın bilgisinin olasılığı arasında Des cartes’ın yapmış olduğu ayrımı, doğru-olgu arasındaki diyalektik ile aşmaya girişir. Dolayısıyla, Vico, Descartes’ın önemsemediği hatta kuşku duyduğu ve aşağı gördüğü filolojiyi, tarihsel olaylar hakkında haber almamızı sağlamasına dayanarak, felsefi bilim düzeyine yükseltir ve Hegel’den bu yana anılan adıyla tin felsefesinin modern doğa bilimlerine önceliğini vurgularken, modern doğa biliminin önceliğini savunan Descartesçı düşünceyi eleştirir.⁸⁶

Vico’nun tarih felsefesinin güçlü yanlarından biri, tarih bilgisinin özelliklerinin tanımlanmış olmasıdır. Leon Pompa’ya göre, Vico, bilginin tam bilimsel olması gerektiğini düşünmüştür.⁸⁷ Bilginin bilimselliğiyle paralel biçimde, tarih, bilimsel araştırma temeline dayanmalı, nesnellik aranmalı ve sistematik bir yapı biçiminde serimlenmelidir.⁸⁸ Collingwood, Vico’nun tarih alanında çok önemli iki işi başardığını savunur: 1. Eleştiri yöntemini sonuna kadar kullanan Vico, tarih düşüncesini yazılı otoritelere bağılıktan kurtararak, özgün, bağımsız, bilimsel veri çözümlemesiyle, unutulmuş doğrulukların yeniden ortaya çıkmasını sağlamış, 2. *Yeni Bilim*’inde ortaya koyduğu ilkelerden yola çıkarak, bilgi kuramına daha geniş bir yer ayırmış, yaygın felsefi kanının darlığıyla soyutluğunu eleştirmiş ve Descartesçılığın bilimsel-metafizik düşüncesine mısilleme yapabilecek düzeye erişmiştir.⁸⁹

Voltaire’in tarihe felsefenin penceresinden bakma önerisinin doğrudan esin kaynağı her ne kadar Hume’un *Genel İngiltere Tarihi* olsa da, Collingwood’un Vico tarafından başarıldığına dikkat çektiği işler, hem felsefenin hem de bilimlerin gelişiminde önemli bir dönüm noktası oluşturmuş; bu gelişim sürecinde yalnız tarihin değil, günümüzde “insan-toplum bilimleri/sosyal bilimler” olarak anılan disiplinlerin de önü açılmıştır.

Sonuç

Bu noktaya kadar serimlenen zamandizinsel özet, Homeros’tan Aristoteles’e dek Antikçağ Yunan düşüncesinde tarihin konumu ve Aristoteles’ten Voltaire’e dek uzanan düşünce serüveninde tarihe yönelik bakış açıları ve tutumlar üzerine fikir edinmede yardımcı olduğu oranda, bir felsefe okurunu şu

85 Löwith, *a.g.e.*, 267; Gardiner, *a.g.e.*

86 Löwith, *a.g.e.*, 269-270.

87 Leon Pompa, *Vico: A Study of the New Science* (New York: Cambridge University Press, 1975), 170.

88 Pompa, *a.g.e.*, 176.

89 Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 118.

soruları sormaya ve tarih felsefesinin gelişim süreci hakkında yerleşmiş-kalıp -laşmış yargılara kuşkuyla yaklaşmaya da yönelttiği takdirde, bu yazı amacına ulaşmış sayılabilir: 1. Antikçağ Yunan medeniyeti, günümüz Batı felsefe (ve hatta bilim) geleneğinde tartışılmış ve tartışılmakta olan soru ve sorunların ortaya çıktığı kültürel-düşünsel zemini oluşturuyorsa, bu medeniyetin tarihi felsefi düşünüşten ya da felsefi düşünüşü tarihten koparıp bir yana atması ne kadar olanaklıdır?, 2. Homeros'tan Platon'a dek tarih üzerine serimlenen düşünceler, Antikçağ Yunan medeniyetinde felsefe ve tarihin birbirini gerektirecek ölçüde iç içe geçtiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmak için uygun ve yeterli bir malzeme oluşturur mu?, 3. Tarihi bir bilgi alanı olarak gündemine almamış görünen Aristoteles, gerek doğa araştırmalarında, gerekse toplum ve siyaset sorunlarını ele alırken-en azından örnekler sunarken-tarihten yararlanmadıysa, başka hangi malzemeden yararlanmıştı?, 4. Yapıtları günümüze ulaşmamış pek çok Presokratik düşünürün görüşleri için Aristoteles'in yapıtlarına başvurulması, Aristoteles'in kendi medeniyetinin düşünce tarihini ve kaynaklarını iyi bildiğinin ve verimli kullandığının bir göstergesi olarak yorumlanmaya uygun değilse, Antikçağ Yunan düşüncesinin zirvesi kabul edilebilecek Aristoteles gibi bir filozofun böylesine derinlikli bilgi birikimini kendisinden sonrakilere aktarmadaki başarısı neye/nelere dayandırılabilir?, 5. Aristoteles'in Platon'dan ve kendinden önceki başka düşünürlerden farklı düşündüğü pek çok konu olsa da, onun felsefe ve tarihin böylesine iç içe geçtiği bir düşünce geleneğine bütünüyle sırtını döndüğü ya da bu düşünce geleneğini tektipleştirdiği savunulabilir mi; böylesi bir savunma hangi gerekçelere dayandırılabilir?, 6. Aristoteles'ten sonra, Voltaire'e dek uzanan süreçte Avrupa düşüncesinde tarih araştırmalarına ve tarih yazımı çalışmalarına yönelik tutumlar, yalnızca *theoria-historia* ayrımı çerçevesinde mi şekillenmiştir, yoksa Rönesans'tan itibaren yükselen doğabilim odaklı bilimsel düşüncenin katı belirleyiciliği ve bu bilimsel düşünceyle etkileşim halinde gelişip sistemleşen modern felsefenin-daha çok da Kant'a dek etkisini sürdüren metafizik geleneğinin- bu belirleyiciliğe eşlik etmesinin de tarih felsefesinin gelişiminde etkisi olmuş mudur?

Tarih felsefesinin gelişim sürecinde bir duraklama ya da gerileme noktası olarak Aristoteles'e işaret eden her tür eleştirel düşünce, yukarıda sıralanan sorulara ikna edici yanıtlar sunmakla yükümlüdür; en azından Antikçağ Yunan dünyasının bıraktığı eleştirel, sorgulayıcı, çok sesli düşünce mirasına, yani felsefeye tartışmaya uygun düşen tutum budur.

Kaynakça

- Aristoteles. *Poietika* (Şiir Sanatı Üzerine). Çeviren Nazile Kalaycı. Ankara: Bilim ve Sanat, 2005.
- Bıçak, Ayhan. *Tarih Düşüncesi II: Felsefe ve Tarih*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- Bury, John Bagnell. *The Ancient Greek Historians*. New York: Dover Publications, 1958.
- Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?*. Çeviren Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2002.
- Cevizci, Ahmet (hazırlayan). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- Cole, Thomas. *Democritus and The Sources of Greek Anthropology*. Michigan: The American Philological Association, 1967.
- Collingwood, Robin George. *Tarih Tasarımı*. Çeviren Kurtuluş Dinçer. Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2010.
- Cornford, Francis Macdonald. *Thucydides: Mythistoricus*. London: Routledge& Kegan Paul, 1965.
- Descartes, René. *Metot Üzerine Konuşma*. Çeviren Kemal Sahir Sel, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.
- Gardiner, Patrick (Editör). *Theories of History*. USA: The Free Press of Glencoe, 1962.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 16. Baskı, 2005.
- Gunnell, John. *Political Philosophy and Time*. Connecticut: Wesleyan University Press, 1968.
- Guthrie, William Keith Chambers. *A History of Greek Philosophy*. Vol. III, London: Cambridge At The University Press, 1969.
- İlkçağ Felsefesi Tarihi. Çeviren Ahmet Cevizci. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1988.
- Güçlü, Baki vd. (Yayına Hazırlayanlar). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 3. Baskı, 2008.
- Herodotos. *Herodot Tarihi*. Çeviren Müntekim Ökmen, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1983.
- Hesiod. *Theogony-Works And Days-Testimonia*. Editör ve Çeviren Glenn W. Most, Cambridge: Harvard University Press (Loeb Classical Library), 2006.
- Jaeger, Werner. *Paideia: The Ideals of Grek Culture-I*. Oxford: Basil Blackwell, 1965.
- Löwith, Karl. "Vico", s. 261-276. *Tarih Felsefesi* içinde. Çeviren Doğan Özlem, İstanbul: İnkılâp, 8. Baskı, 2004.
- Özlem, Doğan. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 8. Baskı, 2004.
- Pindar. *Olympian Odes-Pythian Odes* (Bütün Yapıtları, Vol.1). Editör Jeffrey Henderson, Cambridge: Harvard University Press (Loeb Classical Library), 1997.
- Platon. *Plato: Complete Works*. Editör John M. Cooper, Indianapolis: Hackett Publishing Co., 1997.
- Pompa, Leon. *Vico: A Study of the New Science*, New York: Cambridge University Press, 1975.
- Ross, William David. *Aristoteles*. Çeviren Ahmet Arslan vd., İstanbul: Kabcacı, 2002.
- Sikes, Edward Ernest. *The Anthropology of The Greeks*, London: David Nutt, 1914.
- Sarr, Chester. "Pindar and The Greek Historical Spirit". *Hermes*, 95. Band, November, 1967: 395-403.
- Şenol, Hüseyin Fırat. "Antikçağ Yunan Dünyasında Tarih Anlayışı". *Tarih Felsefesi I* içinde. Editör Doğan

- Özlem. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları (No: 2453), 2013: 18-38
- "Rönesans, Yeniçağ ve 17. Yüzyıl Avrupasında Tarih Anlayışları". *Tarih Felsefesi I* içinde. Editör Doğan Özlem. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları (No: 2453), 2013: 80-99.
- Thompson, James Westfall. *A History of Historical Writing*. New York: Mac Millan, 1958.
- Thukydides. *Peloponnesos Savaşı*. Çeviren Tanju Gökçöl, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1976.
- Toulmin, Stephen-June Goodfield. *The Discovery of Time*. New York: Harper and Row, 1965.
- Whitehead, Alfred North. *Process and Reality: An Essay In Cosmology*. Editörler David Ray Griffin ve Donald W. Sherburne. New York: The Free Press, 1978.